

ISSN: 1309 4173 / (Online) 1309 - 4688 (Print)

Volume: 15, Issue: 2, May 2023

www.historystudies.net

ESKİ MEZOPOTAMYA KANUNLARINA GÖRE KADIN KÖLELER

Female Slaves According to Ancient Mesopotamian Laws

Doktora Öğrencisi Cemre Aslan

Ondokuz Mayıs Üniversitesi

aslncmr@gmail.com

Makale Türü-*Article Type* : Araştırma Makalesi-Research Article
Geliş Tarihi-*Received Date* : 06.01.2023
Kabul Tarihi-*Accepted Date* : 26.04.2023
DOI Number : 10.9737/hist.2023.1134

Atıf – Citation:

Cemre Aslan, "Eski Mezopotamya Kanunlarına Göre Kadın Köleler", *History Studies*, 15/2, Mayıs 2023, s.327-345.

ESKİ MEZOPOTAMYA KANUNLARINA GÖRE KADIN KÖLELER

Female Slaves According to Ancient Mesopotamian Laws

Cemre ASLAN

Öz

Eski Mezopotamya’da kölelik konusu, hukuk metinlerinde geniş bir şekilde yer almaktadır. Söz konusu metinlerden hareketle kadın kölelerin toplum içerisindeki yerleri, sahipleri tarafından gördükleri muameleler, bir eşya gibi alınıp satılabildikleri durumlar, hırsızlık yapımları (çalıntı mal kabul etmeleri), sahiplerine karşı gelmeleri veya başlarını örtmeleri gibi konular hukuk maddeleri aracılığıyla yorumlanmıştır. Bu bağlamda öncelikle Sümer hukuk metinleri incelenmiştir. Kadın köleler konusunun yer aldığı maddelerde genel itibarıyla cariye olmaları durumu veya başlarını örtmeleri ile ilgili konular açıklanmaktadır. Genel itibarıyla Eski Mezopotamya toplumlarında köle olarak var olan insanların; köle olarak doğan ve sonradan köle olan insanlar olarak değerlendirildikleri görülmektedir. Köle olarak doğan insanların hayatlarının sonuna kadar köle olarak yaşadıkları anlaşılmaktadır. Sonradan köle olanlar ise borcundan dolayı köle sınıfına giren kişilerdir. Bu geçici bir kölelik olup, daha sonradan özgürlüklerini elde edebilmekte idiler. Tüm bunlardan hareketle Eski Mezopotamya toplumlarındaki kadın kölelerin, sahiplerinin emirleri altında ve belli kurallar doğrultusunda oldukça zor bir hayatları olduğu anlaşılmaktadır.

Anahtar kelimeler: Eski Mezopotamya, Köle, Kadın, Hukuk, Toplum.

Abstract

The subject of slavery in ancient Mesopotamia is widely covered in legal texts. Based on the aforementioned texts, subjects such as the place of female slaves in society, the treatment they receive by their owners, the situations in which they can be bought and sold like a commodity, stealing (accepting stolen goods), opposing their owners or covering their heads have been interpreted through legal articles. In this context, first of all, Sumerian legal texts were examined. In the articles on the subject of female slaves, the subjects related to being concubines or covering their heads are explained in general. In general, people who existed as slaves in Ancient Mesopotamian societies; It is seen that they are considered as people who were born as slaves and later became slaves. It is understood that people born as slaves lived as slaves until the end of their lives. Those who become slaves later on are those who enter the slave class because of their debt. This was temporary slavery and they were able to obtain their freedom later on. Based on all these, it is understood that female slaves in Ancient Mesopotamian societies had a very difficult life under the orders of their owners and in line with certain rules.

Keywords: Ancient Mesopotamia, Slavery, Women, Law, Society.

Giriş

Toplumsal yaşamın düzenlenmesinde belirleyici faktör olan hukuk kuralları incelendiğinde ait olduğu toplumun sosyal, siyasi ve tarihi açıdan birçok özelliğini anlayabilmekteyiz. Bu özelliklerin somut bir biçimde varlık göstermesi toplum içerisindeki düzenin oluşmasında önemli bir rol oynamaktadır. Bu durum ise çivi yazısı ile birlikte mümkün olmuştur. Çivi yazısı ortaya çıkmadan önce sosyal ve siyasi ilişkilerin gelenek ve göreneklere dayalı olarak (yani sözlü hukuk) yürütüldüğü bilinmektedir. Bu gelişmeyle birlikte daha sonraki dönemlerde söz konusu ilişkiler yazılı bir hâl alıp, zaman içerisinde kanun hüviyetini kazanmıştır. Netice itibarıyla toplumu oluşturan dinamiklerin hukuki bir yansıması olarak kabul edilen bu kurallar daha sonraki dönemler için de bir nevi örnek teşkil etmişlerdir.¹

Eski Mezopotamya’da Sumerlilerin kent devletlerini kurmaları ile birlikte, idare hususunda birtakım hukuksal problemlerin ortaya çıktığını görmekteyiz.² Toplum içerisindeki gelişmelerin etkisiyle yaşanan değişimler, insanların birbirleri ile olan ilişkilerini de oldukça etkilemiş ve sosyolojik olarak da bazı karışıklıklara neden olmuştur. Bu gibi durumlar yazılı hukuk anlayışının ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır.³

Mezopotamya’da yazılı hukukun ortaya çıkışını ilk olarak Urukagina Reformları ile görmekteyiz. Bu hukuki metin, Sumer siyasi tarihini yansıtan en önemli belgelerden birini teşkil etmektedir. Sumer kent devletlerinden biri olan Lagaş kenti kralı Urukagina bu talimatname ile ruhban sınıfı mensubu yöneticilerin etkisini zayıflatarak, asker kökenli yöneticilerin yönetim erkine sahip olmasını amaçlamıştır. Urukagina borç ve vergilerini ödeyemedikleri için köle durumuna düşen yurttaşlarına özgürlüklerini verdiğini belirtmektedir.⁴ Söz konusu coğrafyada tam teşekküllü bir kanun niteliğinde olmayan Urukagina Talimatnamesi dışında dünya tarihinde bilinen ilk detaylı kanunları yapan kişi III. Ur Hanedanlığı Kralı Ur-Nammu’dur. Söz konusu kanunlar Ur-Nammu’nun adı ile anılsa da adı geçen kral tarafından hazırlanmamıştır. Kesin olarak kim tarafından hazırlanmış olduğu bilinmemektedir. Bu kanunların Ur-Nammu’nun oğlu Şulgi tarafından meydana getirilmiş olması ihtimaller arasındadır.⁵

Sumerli toplumlar tarafından yapılmış son kanun metni olan Lipit-İstar Kanunları ise Sami göçlerinden dolayı bozulan düzeni yeniden tesis etmek amacıyla hazırlanmıştır. İlgili kanunda genel olarak tüm köleleri kapsayan konulardan bahsedilmesinin yanı sıra kadın kölelere de ayrıca yer verilmektedir.⁶

Sami toplumlar tarafından hazırlandığı bilinen ilk kanun metni Eşnunna Kanunları’dır. Söz konusu kanun metni, Hammurabi Kanunları’ndan kısa bir süre önce oluşturulmuştur. Kanunun giriş kısmının kırık olması sebebiyle, önceki kanunlardan farklı olarak kanunu yapan kişinin adıyla değil, yapıldığı şehrin adıyla adlandırılmıştır. Söz konusu kanunun kim tarafından ne zaman yapılmış olduğu kesin olarak bilinmemektedir.⁷

Sami menşeli kanunların en meşhuru olan Hammurabi Kanunları’na değinmeden önce, Hammurabi’yi kısaca tanıtmak yerinde olacaktır. Eski Babil Krallığı’nın altıncı kralı olan

¹ Yusuf Kılıç – Suzan Akkuş Mutlu, “Çivi Yazılı Hukukta Kölelere Verilen Cezalar”, *Turkish Studies*, C. 8, S. 7, Yaz 2013, s. 285.

² Ekrem Memiş, “Eski Yakın Doğu’da Adalet Anlayışı ve Kanun Koyucular”, *OANNES – Uluslararası Eskiçağ Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C. 3, S. 1, Mart 2021, s. 10.

³ L. Gürkan Gökçek – Faruk Akyüz, “Sumer Kanunları”, *Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Dergisi*, C. 9, S. 1, Temmuz 2013, s. 2.

⁴ Alâeddin Şenel, *Siyasal Düşünceler Tarihi*, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara 2020, s. 75 – 76.

⁵ Gökçek – Akyüz, agm, s. 5.

⁶ Suzan Akkuş, *Eski Ön Asya Toplumlarında Kölelik Müessesesi*, (Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Denizli 2007, s. 20.

⁷ Adem Işık, “İlk Şehirler ve Yazılı Medeniyete Geçiş”, *Mavi Atlas*, C. 6, S. 2, Ekim 2018, s. 61.

Hammurabi, kırk üç yıllık iktidar süresi boyunca yalnızca devlet yönetimi ile ilgilenmemiş, aynı zamanda davalarda bulunmuş ve bunların yanı sıra günlük rutin işlere dahi müdahale etmiştir. Hammurabi Kanunları tam anlamıyla bir hukuk sistemini oluşturmamaktadır. Nitekim kanun maddeleri içerisinde kararları uygulayacak bir mahkeme sistemi, hâkim, yargıç ya da herhangi bir başka görevliden söz edilmemektedir.⁸ Hammurabi Kanunları'ndaki maddeler, diyorit bir stel üzerinde bulunmaktadır. Diğer kanunların tabletlerde yer alması karşısında Hammurabi Kanunları'nın bir stel üzerinde bulunması, adının daha çok ön planda olmasını ve tanınmasını sağlamıştır.⁹ Söz konusu kanunlar, kısasa kısas (talion) anlayışına dayanmakta olup, Eski Mezopotamya kanunları içerisinde en ağır hükümleri taşıyan kanun olma özelliğine sahiptir. Kadın köleler konusunda ise oldukça geniş bilgiler barındırmaktadır.

Hammurabi Kanunları'ndan sonra yazılmış olan Orta Asur Kanunları'na baktığımızda, söz konusu kanunlar Asur toplumunun hukuki yapısını anlayabilmek adına başvuru olan önemli bir belge niteliğindedir. Orta Asur Dönemi'nde oluşturulduğu bilinen bu kanunlar, Yeni Asur Dönemi'nde de etkinliğini korumuştur.¹⁰

Son olarak, Eski Babil Dönemi'nde yaşanan ekonomik sıkıntıları gösteren Ammi – Şaduqa Fermanı, o dönemden günümüze ulaşan tek ferman olma özelliğine sahiptir. Fermanın konusu ise toplumda huzuru sağlamak için bir kısım borçların affını içermektedir.¹¹

1. Sumer Hukukuna Göre Kadın Köleler

1.1. Ur-Nammu Kanunları

Üçüncü Ur Hanedanlığı'nın (Yeni Sumer Devleti) ilk kralı olan Ur-Nammu'nun adıyla anılan kanunları incelediğimizde köleler ile ilgili ilk hükümde kadın köleler konusunun yer aldığı görülmektedir. Bu konunun yer aldığı 5. madde şu şekildedir:

*“Eğer, bir adamın bakire kölesinin (bikrini) bir adam düşmanca bozarsa
o adam 5 sheqel gümüş tartacaktır (ödeyecektir).”¹²*

Burada aktarılan konuya göre, bir adamın bakire olan kölesinin bikri başka bir adam tarafından düşmanca bozulduğu takdirde, o adam kölenin sahibine belirtilen miktar gümüşü ödemekle yükümlüdür. Fakat kanun maddesinde dikkat çeken husus, söz konusu miktardaki gümüşün kölenin sahibine ödenmesidir.

Kanunlarda kadın köleler ile ilgili diğer bir madde ise şu şekildedir:

*“Eğer.....bir köle kadın şehrinin hududunu aşarsa bir adam onu (geri) çevirirse
kölenin sahibi onu geri getiren adama x sheqel gümüş tartacaktır.”¹³*

⁸ Kemalettin Köroğlu, *Eski Mezopotamya Tarihi*, İletişim Yayınları, İstanbul 2016, s. 107, 108, 113.

⁹ Horst Klengel, *Kral Hammurabi ve Babil Günlüğü*, Çev: Nesrin Oral, Totem Yayınları, İstanbul 2019, s. 173.

¹⁰ L. Gürkan Gökçek, *Asurlular*, Bilgin Kültür Sanat Yayınları, Ankara 2015, s. 231.

¹¹ Akkuş, *agt*, s. 64.

¹² Mebrure Tosun – Kadriye Yalvaç, *Sumer, Babil, Assur Kanunları ve Ammi-Şaduqa Fermanı*, TTK Basımevi, Ankara 1975, s. 40; Eski çağda birçok toplumda olduğu gibi Sumerliler'de de köle, efendinin malı olarak kabul edilmektedir. Fakat köleye birtakım hakların verildiği de görülmektedir. Örneğin bir köle mülk sahibi olabilirdi veya ödeyeceği para karşılığında özgürlüğünü elde edebilirdi (borç köleliği). Söz konusu örneklerin yanı sıra eğer bir köleyi sahibi satmak ister ve köle buna itiraz ederse mahkemeye başvurabilirdi. Bunlara ek olarak köleye tanınmış olan haklar arasında; bir duruşmaya delil getirmek, kefil olmak ve ödünç para almak gibi toplumda varlık göstergesi sayılan durumlar yer almaktadır. Bu ifadelerden anlaşılacağı üzere Yunan ve Roma hukukuna kıyasla Sumer hukukunda kölelik daha insancıl kabul edilebilirdi. Bkz. Gülnihal Bozkurt, “Eski Hukuk Sistemlerinde Kölelik”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C.38, S.1, Mayıs 1981, s. 70 – 71; Muazzez İlmiye Çığ, “Sumerlilerden Yahudilik, Hıristiyanlık ve Müslümanlığa Ulaşan Etkiler ve Din Kitaplarına Giren Konular”, *Belleten*, C.58, S.223, Aralık 1994, s. 689.

¹³ Tosun – Yalvaç, *age*, s. 41; Füzruzan Kınal, *Eski Mezopotamya Tarihi*, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları, Ankara 1983, s. 153.

14. maddede kaçan bir kadın köleyi geri getiren kişiye belli bir miktar gümüş verileceği belirtilmektedir. Fakat miktarın yer aldığı kısım kırık olduğundan ne kadar gümüş verilmiş olduğu bilinmemektedir.

Kölelerin kaçmasının nedenlerinden biri de, köleye sahibi tarafından yeteri kadar yiyecek verilmemesidir. Bu sebeple köle gizli bir şekilde hayvancılık yapma ve ürün yetiştirme yollarına başvuruyordu. Daha sonradan bu durum ortaya çıktığında köle kaçmaktaydı.¹⁴

22 ve 23. maddelerde sosyal statü farklılığı konusu açıklanmaktadır. İlgili madde şu şekildedir:

“Eğer bir kimsenin kadın kölesi, (evin) hanımı gibi davranırsa küfrederse (evin hanımına veya beyine) 1 ölçü tuzla (evin hanımı veya beyi) onun ağzını yakacaktır.”¹⁵

Bunun yanı sıra kadının çok konuşması ve küfür etmesi de suç olarak kabul edilmekteydi.¹⁶ Devamının kırık olduğu 23. maddede ise aynı konu yer almaktadır:

“Eğer bir kimsenin kadın kölesi (evin) hanımı gibi davranırsa ona (evin hanımı veya beyi) vurursa...”¹⁷

Görüldüğü gibi bir cariyenin evin hanımı ile kesinlikle eşit olmadığı kanunlar aracılığıyla da açıklanmaktadır. Ayrıca hukuki olarak çokeşliliğin olmamasına rağmen ikinci eşler ile alakalı ifadeler çivi yazılı hukuk belgelerinde sıklıkla yer almaktadır.¹⁸

2. Sami Hukukuna Göre Kadın Köleler

2.1. Lipit-İstar Kanunları

İsin Hanedanlığı'nın V. kralı olan Lipit-İstar'ın adıyla anılan kanun metninde, köle konusunun işlendiği ilk madde Kol. II'de yer almaktadır. Nitekim daha önceki krallar gibi ülkede adaleti ve eşitliği sağlamak amacıyla kanunlar hazırlayan Lipit-İstar, bu kanun maddeleri ile kölelerin de haklarını koruma altına almaya çalışmıştır. İlgili kanun maddesi şu şekildedir:

“O zaman üzerlerine kölelik konmuş olan Nippur'un evlâtlarının (kız ve erkeklerinin) Ur'un evlâtlarının (kız ve erkeklerinin) İsin'in evlâtlarının (kız ve erkeklerinin) Sumer ve Akkad'ın evlâtlarının özgürlüklerini, eşitliklerinilerini temin ettim.”¹⁹

Söz konusu maddede ülkedeki tüm köleleri kapsayacak biçimde genel bir durumdan bahsedilmiş ve kölelerin daha özgür ve eşitlikçi bir toplumda yaşamaları kanunlar aracılığıyla teminat altına alınmıştır.

Lipit-İstar, Sami ve Amurru göçlerinden dolayı toplum içerisindeki bozulan düzeni yeniden sağlamayı amaçlamıştır.²⁰ Kanunların Kol. XIII 12. ve 13. maddelerinde sahibinin evinden kaçan köleler ile ilgili hükmün ne şekilde olacağına dair bilgi verilmektedir:

“Eğer bir adamın erkek veya kadın kölesi şehrin içine kaçarsa başka bir adamın evinde bir ay kadar oturursa (bu) ispat edilirse köleye karşılık köle verilecektir.”

¹⁴ Kılıç - Akkuş Mutlu, agm, s. 286.

¹⁵ Tosun - Yalvaç, age, s. 42.

¹⁶ Hanım Hande Duymuş, “Çivi Yazılı Kanun Metinlerinde Kadınlara Ait Suç ve Cezalar”, *Uluslararası – Disiplinlerarası Kadın Çalışmaları Kongresi*, C.3, Sakarya, Mart 2009, s. 82.

¹⁷ Tosun - Yalvaç, age, 42.

¹⁸ Sema Arslan, “Çivi Yazısı Hukuku ve Toplumsal Hayatta Naditü(m) Kadınları”, *Uluslararası Beşeri Bilimler ve Eğitim Dergisi*, C.4, S.8, Ekim 2018, s. 81.

¹⁹ Tosun - Yalvaç, age, s. 62.

²⁰ Mehtap Dinçer, “Çivi Yazılı Kanun Metinlerinde “Borç Köleliği” Olgusu”, *Amasya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C.1, S.1, Haziran 2017, s. 27.

“Eğer kölesi yoksa 15 shekel gümüş tartacaktır.”

Burada erkek ya da kadın köle olarak ayırım yapmadan kaçan bir kölenin kaçtığı kişinin evinde bulunduğu ispat edilerek, bunun karşılığında evinden kaçmış olduğu kişiye yeni bir kölenin verilmesi gerektiği bildirilmektedir.

Lipit-İstar Kanunları'nın köleler ile ilgili olan 25 ve 26. maddelerinde cariyeye konumundaki köle kadınların çocuklarının durumları ele alınmıştır. 25. madde şu şekildedir:

“Eğer bir adam bir kadın alırsa (evlenirse) (kadın) ona çocuk doğurursa çocukları hayatta ise ayrıca bir cariyeye, efendisine çocuk doğurursa baba, cariyeye ve çocuklarına özgürlüklerini verirse cariyenin çocukları efendisinin çocukları ile evi bölüşmeyeceklerdir.”²¹

Anlaşıldığı üzere çocuklar her ne kadar köle sahibinin çocuğu olsa da köle kadının çocukları ile evin hanımının çocukları aynı haklara sahip değillerdir.

Ur-Nammu Kanunları'nda da belirttiğimiz gibi Eski Mezopotamya toplumlarında yasal olarak tekeşlilik yaygın olsa da çocuğun olmaması veya kadının hastalanması gibi durumlarda erkek, ikinci bir kadın getirebilmektedir. Köle ya da fahişe olan ikinci kadınlarla yasal bir bağ olmadan yaşadıkları bilinse de resmî olarak evliliklerin yapıldığı da görülmektedir.²²

26. madde de ise:

“Eğer ilk karısı ölürse karısından sonra cariyesini karılığa alırsa ilk karısının çocukları onun varislerdir. Cariyenin efendisine doğurduğu çocuklar çocuk gibidirler evde yetişeceklerdir.”²³

Söz konusu kanun metnine göre bir çocuğun sahip olduğu haklar ve toplum içerisindeki yeri, annesinin durumu ile doğru orantılıydı.

2.2. Eşnunna Kanunları

Eşnunna Kanunları, Bağdat'a yakın bir yerde olan Tel Abu Harmal'da (eski Şaduppum) iki ayrı metin şeklinde bulunmuştur. Akad dilinde yazılmıştır. Eşnunna (günümüzdeki adıyla Tel Asmar), Hammurabi Dönemi'nden önce küçük bir krallığın merkezi konumundaydı. Kanun metinlerinin yer aldığı tabakada Eşnunna kralları Daduşa ve II. İbalpiel dönemlerine tarihlenen tabletler bulunmuştur. Elde edilen nüshaların Kral Daduşa zamanına ait olduğu bilinmektedir.²⁴

Eşnunna Kanunları'nda da kadın köleler ile ilgili hükümler yer almaktadır. 15. maddede kadın köleleri de kapsayan hüküm şu şekildedir:

“Bir tüccar ve bir meyhaneci kadın, bir erkek kölenin ve bir kadın kölenin elinden gümüşü, arpayı, bitkisel yağı tüketinceye kadar almayacaktır (alamayacaktır).”²⁵

²¹ Tosun - Yalvaç, *age*, s. 66 – 67; Pınar Bülbül, “Eski Mezopotamya ve Eski Anadolu Toplumlarında Toplumsal Cinsiyet İdeolojilerinin İnşası”, *Turkish Studies*, C.17, S.4, Ağustos 2022, s. 731.

²² Nazan Sünbül, “Eski Mezopotamya Hukukunda Aile ve Evlilik”, *OANNES – Uluslararası Eskiçağ Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C.2, S.1, Mart 2020, s. 105.

²³ Tosun - Yalvaç, *age*, s. 67.

²⁴ Emin Bilgiç, “Eski Mezopotamya Kavimlerinde Kanun Anlayışı ve An'anesi”, *Ankara Üniversitesi DTCF Dergisi*, C.21, S.3-4, Ocak 1963, s. 111.

²⁵ Tosun - Yalvaç, *age*, s. 80; Babil'de gündelik yaşamda ‘meyhaneci kadın’ önemli bir yere sahip olmuştur. Nitekim edebi metinlerde onlardan, erkek meslektaşlarından ve satmış oldukları içkiden bahsedilmektedir. Ancak söz konusu meslek toplum nezdinde saygın bir pozisyonda görülmemektedir. Netice itibarıyla yaygın bir şekilde meyhaneci ve genelevin aynı çatı altında yer aldığı bilinmektedir. Bu bağlamda ise meyhaneci kadın ile fahişe eşit görülmektedir. Bkz. Klengel, *age*, s. 207.

Burada belirtilen meslek gruplarına mensup kişilerin, kölelerin elinden belirtilmiş olan nesnelere bitirinceye kadar alamayacakları vurgulanmıştır. Bu noktada köle haklarının korunması durumu yer almaktadır.

22. maddede kadın köleler ile ilgili olan hüküm şu şekildedir:

“Eğer bir adamın bir adamdan hiç alacağı yoksa ve adamın kadın kölesine haciz korsa, kölenin sahibi “senin benden hiç alacağın yok” diye tanrı yemini yapacak ve kadın kölenin değeri olan gümüşü tartacaktır.”

Söz konusu kanun maddelerinde bir kimsenin hiçbir alacağı olmamasına rağmen başka bir adamın kadın kölesini aldığı takdirde öncelikle kölesine el konulan adam borçlu olmadığına dair yemin edecektir. Bunu kanıtlanamaması durumunda ise kadın kölenin değeri kadar olan gümüşü ödemek zorundadır. Devamı olan 23. madde ise şöyledir:

“Eğer bir adamın bir adamdan hiç alacağı yoksa (buna rağmen) adamın kadın kölesine haciz kor ve haczettiğini evinde alı kor ve ölümüne sebep olursa kölenin sahibine 2 kadın köle ödeyecektir”

Daha önce Sumer hukuku bölümünde Ur-Nammu Kanunları’nda da bahsi geçmiş olan kadın kölelerin bikrinin bozulması konusu Ešnunna Kanunları’nda da yer almaktadır. Söz konusu husus 31. maddede şu şekilde zikredilmektedir:

“Eğer bir adam, bir (başka) adamın kadın kölesinin bikrini bozarsa 2/3 mana gümüş tartacaktır, kadın köle sahibinindir.”²⁶

Kadın köleler ile ilgili 33. maddede yer alan hüküm şöyledir:

“Eğer bir kadın köle yalan söyler, bir (başka) adamın kızına kölenin oğlunu verirse büyüdüğü zaman, efendisi onu görürse onu yakalayacak ve geri alacaktır.”

Bu durumda bir kadın kölenin çocuğunu başka birine vermesi, halinde daha sonra sahibinin o çocuğu görmesi durumunda aradan uzun yıllar geçse bile çocuğu geri alabildiği görülmektedir.

34. maddede ise benzer bir konu şu şekilde geçmektedir:

“Eğer sarayın bir kölesi oğlunu veya kızını büyütme üzere bir muşkēnu(m)’a verirse verdiği oğul ve kızı saray (geri) alacaktır.”

Kanun maddesinde de ifade edildiği gibi saraya bağlı bir kölenin çocuğunu muşkēnu(m)’a vermesi durumunda saray o çocuğu geri almaktadır. Buradan anlaşılmaktadır ki, doğuştan köle olan çocuk büyüdüğünde anne ya da babası gibi saraya hizmet edecektir. 35. maddede ise konu ile ilgili hükümler devam etmektedir:

“Sarayın köle kadınının oğlunu alan kimse, karşılığını (köleye köle) saraya ödeyecektir.”²⁷

Aynı şekilde bu maddeden de anlaşıldığı üzere köle kadından doğan çocuk da köle olarak kabul edilmekte ve çocuğu alan kişi bunun karşılığında saraya bir köle vermek durumundaydı.

Kanunların 40 ve 49. maddeleri ise şu şekildedir:

“Eğer bir adam, bir erkek köle, bir kadın köle, bir öküz veya değeri olan ne varsa satın alırsa, (fakat) satanı ispat edemezse o hürsüzdür.”. “Eğer bir adam, çalınmış bir

²⁶ Tosun – Yalvaç, *age*, s. 82.

²⁷ Tosun – Yalvaç, *age*, s. 82; John Nicholas Reid, “The Children of Slaves in Early Mesopotamian Laws and Edicts”, *Revue d'Assyriologie et d'archéologie Oryantale*, C.111, 2017, s. 15.

erkek köleyle veya çalınmış bir kadın köleyle yakalanırsa, erkek köleyse erkek köleyi, kadın köle ise kadın köleyi sevk edecektir (teslim edecektir).’’²⁸

40. maddede ifade edilen konuda; kadın veya erkek ayırt etmeksizin bir kölenin, bir öküz ya da belli bir değeri olan herhangi bir eşya ile aynı muameleyi gördüğü anlaşılmaktadır. Belirtildiği gibi bir köleyi, bir öküzü ya da bir eşyayı satın alan birisi, satın aldığını kanıtlayamazsa onun hırsız olduğu kabul edilmektedir.

50. maddede de benzer şekilde bir köle ile bir öküz veya eşeğin denk tutulduğu görülmektedir. Söz konusu madde şu şekildedir:

“Eğer bir vali, nehir sevkiyatını idare eden bir kimse veya herhangi diğer bir memur, saraya veya muşkēnu(m)’a ait bir kayıp erkek köleyi, bir kayıp kadın köleyi, bir kayıp öküzü, bir kayıp eşeği yakalar ve Ešnunna’ya götürmezse, fakat onu evinde alıkoysa bir ayın yalnız yedi gününü geçirse dahi, saray, ondan hırsızlık malı dava edecektir.”²⁹

Söz konusu maddede dikkat çeken diğer bir konu ise “yedi gün”dür. Eğer yedi günden az bir süre evinde bulundurursa, misafir etmiş kabul edilir ve bunun için de herhangi bir suçlama ile yargılanmazdı.

51. maddede kölelerin, yanlarında sahipleri olmadan veya onlardan izinsiz bir şekilde şehirden dışarı çıkamayacakları belirtilmiştir:

“Ešnunna’lı bağlı, zincirli ve (köle) tıraşlı bir kadın köle veya erkek köle, Ešnunna kapısından efendisi olmaksızın (izni olmadan) çıkmayacaktır.”³⁰

Nitekim sahiplerinin izni olsa dahi muhakkak bir kişi refakat etmiştir. 52. maddede bu durum şu şekilde dile getirilmektedir:

“Bir erkek köle veya kadın köle koruyucu bir ulakla Ešnunna kapısından girerse bağ, zincir ve tıraş konulur yapılır ve sahibine emanet edilmiş olur.”³¹

Burada görüldüğü gibi, özgür insanlardan ayırt edebilmek için kölelere belli başlı işaretler konulmuştur.

2.3. Hammurabi Kanunları

Babil kenti, MÖ II. binyılın başlangıcında Mezopotamya’da önemli bir güç olarak ortaya çıkmıştır. Söz konusu tarihte yönetim gücünü ellerinde tutan bir Amurru hanedanı, Sumer ve Akad coğrafyasını birleştirmiş ve bunun sonucunda Babil ülkesi olarak tek bir devlet mahiyetini kazandırmışlardır. Hammurabi, Babil devlet işleyişi ve düzeni için sağlam bir zemin oluşturmak amacıyla öncelikle kendisine tanrısal bir hüviyet atfetmiştir. Kral, o zamana kadar dağınık biçimdeki yasaları bir araya getirerek, kendi adını verdiği ve ünü yüzyıllarca sürecek olan “Hammurabi Kanunları”nı yazdırmıştır.³²

Kral Hammurabi yasalarını, “ülke içerisindeki adaleti tesis etmek, kötülerini ve günahkâr olanları yok etmek, güçlünün zayıfı ezmesini engellemek” amacıyla yapmış olduğunu vurgulamaktaydı. Söz konusu yasalara adaletin sağlanması hususunda başvurulması gerektiğini

²⁸ Tosun – Yalvaç, *age*, s. 83 – 84.

²⁹ Tosun – Yalvaç, *age*, s. 84; Yusuf Kılıç – Fatih Erdem, “Eski Mezopotamya Hukuku’nda Meslekî Suçlara Verilen Cezalar”, *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, C.2, S.7, Aralık 2015, s. 8.

³⁰ Tosun – Yalvaç, *age*, s. 84; Wilhelmus François Leemans, “Old Babylonian Letters and Economic History a Review Article with a Digression on Foreign Trade”, *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, C.11, S.2, June 1968, s. 184; Kınal, *age*, s. 153.

³¹ Tosun – Yalvaç, *age*, s. 84.

³² Okay Pekşen, *Eski Mezopotamya’da Din-Siyaset İlişkisi (Sumer-Akad-Babil)*, Doktora Tezi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Kahramanmaraş 2017, s. 98.

belirtmekteydi.³³ Bu durum ile ilgili sırasıyla Kol I ve Kol V’de yer alan maddeler örnek olarak verilebilir: “O günde öğülmüş (methedilmiş) prens tanrı korkusu olan ben Hammurabi’yi, memlekette adaleti tecelli ettirmem için, şikâyet ve kötüyü yok etmem için kuvvetlinin zayıfı yok etmemesi için güneş gibi kara başların (insanların) üzerinde yükselmem için memleketi aydınlatmam için insanların bedenini hoş etmek için, (onların refahı için), Anum ve Enlil adımı andılar.”, “Marduk, insanları doğru idare etmek (ve) memleketin idaresini ele almakla beni görevlendirdiği zaman, memleketin diline doğruluk ve adalet koydum.”³⁴

Babil toplumu üç sınıflı bir yapıdan oluşmaktaydı. Bunlar arasında öncelikle “awīlu³⁵”lar yer almaktaydı. Awīlu, toprak sahipleri, tüccarlar, rahipler, devlet görevlileri ve askerlerden meydana gelmekteydi. İkinci grup ise bir önceki başlıkta adı geçen “muškēnu(m)³⁶” idi. Bunlar da genellikle tüccar, öğretmen, çiftçi ve emekçi olabilmekteydi. Toplum içerisindeki en alt seviyedeki grup ise kölelerden oluşmaktaydı. Söz konusu bu köleler de “wardum” olarak adlandırılmaktaydı.³⁷

Hammurabi Kanunları’nın 7. maddesinde genel manada kölelik ile ilgili bir durumdan bahsedilmektedir. İlgili madde şu şekildedir:

“Eğer bir adam ister gümüş, ister altın, ister erkek, ister kadın köle, ister öküz, ister koyun, ister eşek veya herhangi bir şeyi bir (hür) adamın oğlunun veya kölesinin elinden, şahitsiz veya senetsiz satın alır veya onu saklamak için alırsa, o adam hırsızdır, öldürülecektir.”³⁸

Söz konusu maddeye göre bir kimse izinsiz olarak bir başkasının kölesini, hayvanını veya bir eşyasını şahidi olmadan habersiz bir şekilde aldığı takdirde hırsız olarak kabul edilir ve öldürülür.

Hammurabi Kanunları’nda da bir kölenin başkası tarafından sahibinin haberi olmadan şehir dışına çıkarılması durumunda söz konusu kişinin öldürüleceği bildirilmektedir. 15. maddede yer alan bu hüküm şu şekildedir:

“Eğer bir adam sarayın bir erkek veya bir kadın kölesini yahut bir muškēnu(m)’un bir erkek veya bir kadın kölesini şehir kapısından çıkartırsa (kaçırtırsa) o adam öldürülecektir.”³⁹

Bir adamın saraya ya da muškēnu(m)’a ait olan kayıp bir köleyi evinde saklaması yasaktır. Evinde sakladığının tespit edilmesi ve yine de köleyi geri vermemesi durumunda ise öldürülmektedir. 16. madde de bu durum şu şekilde açıklanmaktadır:

³³ Michael Roaf, *Atlaslı Büyük Uygarlıklar Ansiklopedisi Mezopotamya ve Eski Yakındoğu*, C.9, Çev: Zülal Kılıç, İletişim Yayınları, İstanbul 1996, s. 121.

³⁴ Tosun – Yalvaç, *age*, s. 181, 185.

³⁵ Miguel Civil, Ignace J. Gelb, Benno Landsberger, A. Leo Oppenheim, Erica Reiner Ed., *The Assyrian Dictionary of the Oriental Institute of the University of Chicago (CAD)*, V.1, The Oriental Institute, Chicago 1968, s. 523.

³⁶ Jeremy Black, Andrew George, Nicholas Postgate, Ed., *A Concise Dictionary of Akkadian (CDA)*, Otto Harrassowitz, Wiesbaden 2000, s. 222.

³⁷ Dinçer, agm, s. 30; Nurgül Yıldırım, “Eski Babil Krallığı ve Hammurabi”, *Eski Mezopotamya’nın Siyasi Tarihi*, Ed: L. Gürkan Gökçek – Ercüment Yıldırım – Okay Pekşen, Değişim Yayınları, İstanbul 2020, s. 142.

³⁸ Tosun – Yalvaç, *age*, s. 186.

³⁹ Tosun – Yalvaç, *age*, s. 186-187; Hammurabi Dönemi’ne ait bir mektupta kölelerin kaçması ile ilgili farklı bir durum ele alınmıştır. Söz konusu mektuba göre; bir memur (Şamaş-Hasir?) mektup gönderen kişinin aşçısı olan bir köleyi görmüştür. Mektuptan anlaşıldığı kadarıyla kölenin iyi yemek yapması dolayısıyla bu köle için sahibine gümüş önermiştir. Fakat köle sahibi bunu kabul etmemiştir. Memur köleyi satın almak için birçok kez ulak göndermesine rağmen başarılı olamamıştır. Bunun ardından memur köleyi kandırması ve köle Babil’den kaçmıştır. Memur köleyi yanına aldıktan sonra onu kârlı bir fiyata başkasına satmıştır. Bkz. Klengel, *age*, s. 239.

“Eğer bir adam, saraya veya muşkēnu(m)’a ait kaybolmuş bir erkek veya kadın köleyi evinde saklarsa ve tellâlin çağırışı üzerine onu (ortaya) çıkartmazsa o evin sahibi öldürülecektir.”⁴⁰

17. maddede bir kişi, kayıp olan bir köleyi bulup, ardından sahibine teslim etmesi durumunda kölenin sahibi bu kişiye belli bir miktar gümüş vermektedir. İlgili madde şu şekildedir:

“Eğer bir adam, kayıp bir erkek veya kadın köleyi kırdı (açıkta) yakalayıp onu sahibine getirirse, kölenin sahibi ona iki şeqel gümüş verecektir.”

Fakat kaçak köle, sahibinin kim olduğunu söylemediği takdirde köleyi bulan kişinin onu saraya götürmesi gerekmektedir. Daha sonra köle sahibine teslim edilir. 18. madde de yer alan konu şu şekildedir:

“Eğer o köle, sahibini söylemezse, onu (yakalayan) saraya götürecektir. Durumu araştırılacak ve sahibine onu geri vereceklerdir.”⁴¹

19. maddede konunun farklı bir boyutu ele alınmıştır. Burada köleyi bulan kişinin onu saraya teslim etmeyip, evinde tutması durumunda yakalandığı takdirde öldürüleceği açıklanmıştır:

“Eğer, o köleyi evinde alıkoyarsa, sonra köle elinde yakalanırsa, o adam öldürülecektir.”

Kölenin o kişinin evinden kaçması durumunda ise, kölenin sahibine yemin edip, serbest kalabilecektir. 20. maddede bu durum açıklanmıştır:

“Eğer köle, onu yakalayanın elinden kaçarsa, o adam köle sahibine tanrı yemini edecek ve serbest kalacaktır.”⁴²

118. maddede ise kölelerin bir eşya gibi alınıp satılabildiklerini görmekteyiz:

“Eğer bir erkek veya bir kadın köle hizmet için verilirse ve tüccar onu başkasına devreder ve gümüş karşılığında (kadın veya erkek köleyi başkasına) verirse, (o kadın veya erkek köle üzerinde) hak iddia edilmeyecektir.”

Burada bir tüccarın para karşılığında kölesini başkasına verdiği belirtilmiştir. Fakat daha sonra o kölenin üzerinde hak talep edememektedir.

Çocuk doğurmaları yasak olan en yüksek rahibe sınıfı nadîtu⁴³’lar, eşlerine bunun karşılığında bir cariye verebilmekte idiler. Söz konusu cariyenin çocuk doğurması durumunda erkek, şugîtu⁴⁴ ile de evlenmek isterse, buna izin verilmemektedir. 144. maddede bu durum şu şekilde açıklanmaktadır:

⁴⁰ Tosun – Yalvaç, *age*, s. 187; Kanunların köleleri saklayanlara veya kaçmalarına aracılık eden kimseler için uyguladığı cezalar oldukça ağır hükümler içermekteydi. Bkz. Klengel, *age*, s. 238.

⁴¹ Tosun – Yalvaç, *age*, s. 187; Toplum içerisinde saraya ait kaçak bir köleyi yakalamak ve saraya teslim etmek adeta bir vatandaşlık görevi idi. Ayrıca başkasına ait olan bir köleye sahibinden habersiz bir şekilde kölelik damgası vuran, köleyi çalmış olarak kabul edilerek öldürülür ve ardından da evinin önüne defnedilirdi. Bkz. Bozkurt, *agm*, s. 76.

⁴² Tosun – Yalvaç, *age*, s. 187.

⁴³ John A. Brinkman, Miguel Civil, Ignage J. Gelb, A. Leo Oppenheim, Erica Reiner, *The Assyrian Dictionary of the Oriental Institute of the University of Chicago (CAD)*, V.11, The Oriental Institute, Chicago 1980, s. 63; Nadîtu kelimesi köken itibarıyla Akadca’dır ve “nadu”dan gelmektedir. Nadu; “terkedilmiş”, “ıssız”, “ekilmemiş, nadasa bırakılmış” gibi anlamları ifade etmektedir. Bu bağlamda nadîtu kelimesi ise; “kısır”, “çocuksuz”, “çocuksuz kadın”, “bekâr rahibe (din kadını)” gibi anlamlar taşımaktadır. Bkz. Arslan, *agm*, s. 83.

John A. Brinkman, Miguel Civil, Ignage J. Gelb, A. Leo Oppenheim, Erica Reiner, *The Assyrian Dictionary of the Oriental Institute of the University of Chicago (CAD)*, V.17, The Oriental Institute, Chicago 1992, s. 200.

“Eğer bir adam bir nadītu ile evlenirse ve o nadītu kocasına bir kadın köle verirse ve o kölenin doğurmasına sebep olursa (fakat) bu adam bir şugītu ile evlenmeye karar verirse o adama müsaade etmeyeceklerdir, şugītu ’yu alamayacaktır.”⁴⁵

Bu konunun devamı olan 145. maddede nadītu’nun eşine bir cariye vermediği durumda, erkeğin şugītu ile evlenmesinde bir engel görülmemektedir. Ancak şugītu, nadītu ile eşit değildir. İlgili madde şu şekildedir:

“Eğer bir adam bir nadītu ile evlenirse ve ona çocuk temin etmezse ve (o adam) şugītu ile evlenmeği kafasına korsu, o adam şugītu ’yu alacaktır. Onu evine sokacaktır (fakat) o şugītu, nadītu ile yarışmayacaktır.”⁴⁶

Söz konusu maddeden rahibe sınıfı içerisinde yer alan şugītu kadınlarının nadītu kadınlarından seviye olarak aşağıda oldukları anlaşılmaktadır.⁴⁷

Nadītu’nun eşine bir cariye vermesi ve o cariyenin de bir çocuk doğurması durumunda cariye, nadītu ile kendini eşit görmeye başladığı takdirde nadītu onu satamayacaktır. Fakat ona kölelik nişanı koyabilmektedir. 146. madde de bu durum şu şekildedir:

“Eğer bir adam nadītu ile evlenirse ve bu (nadītu) kocasına bir kadın köle verirse, köle çocuk doğurursa, sonra o köle çocuk doğurdu diye hanımı ile eşitlik iddia ederse, hanımı (sahibesi) onu para karşılığı veremeyecektir (satamayacaktır); fakat ona kölelik (nişanı) koyacaktır. Onu kölelerden sayacaktır.”

Cariyenin çocuk doğurmadığı takdirde ise sahibi onu satma hakkına sahiptir. 147. madde:

“Eğer çocuk doğurmazsa, sahibesi onu gümüş karşılığı verecektir (satacaktır).”⁴⁸

Konu ile ilgili olarak Hammurabi’nin 12. hükümdarlık yılına ait bir belge şu şekildedir:

“İbbi-Şahan’ın kızı Şamaş-Nuri’yi Bunini-Abi ve Belisunu babası İbbi-Şahan’dan satın almışlardır. Şamaş-Nuri, Bunini-Abi’ye karılık, Belisunu’ya kölelik edecektir. Şamaş-Nuri’nin hanımı Belisunu’ya ‘Sen benim hanımım değilsin!’, dediği gün hanımının saçlarını kesecek ve onu para karşılığında satacaktır. Satın alma bedeli olarak 5 şekel gümüş ölçülüp verilmiştir. O ‘ağaç tokmağın’ önünden geçirilmiştir (bununla simgesel olarak eski efendisinin iyeliğinden çıktığına işaret edilmekteydi.) Bu konudaki görüşme tamamlanmıştır, onun (yani satıcının) yüreği hoşnuttur. İleride birbirlerini dava etmeyeceklerdir. Tanrılar Şamaş, Aya ve Marduk ve Hammurabi üzerine ant içmişlerdir.”⁴⁹

Köle bir kadının çocuk doğurması sosyal konumunda bir değişiklik yaratmasa bile yaşamış olduğu evde ilgi görmesini ve bir derece saygınlık kazanmasını sağladığı düşünülebilir. Konu ile ilgili olan bir mektupta ise olay şu şekildedir:

“Efendime söyle: Köleniz Dabītum şu mesajı gönderdi: ... 7 ay boyunca (doğmamış) çocuğum bedenimdeydi. Ama ... şimdi çocuk öldü ve hiç kimse bana bakmak istemiyor. Efendim, ölmem için lütfen bir şey yapın. Beni ziyarete gelin ve efendimin yüzünü göreyim ... Neden hediyeleriniz bana ulaşmıyor? Ve eğer öleceksem bile efendimin yüzünüzü bir kere daha gördükten sonra öleyim.”

⁴⁵ Tosun – Yalvaç, *age*, s. 199; Nadītu’lar tapınaklarda aktif olarak görevlerini sürdürürken, şugītu’lar baba evinde yaşamakta idiler. Bkz. Yusuf Kılıç – Hanım Hande Duymuş, “Eski Mezopotamya’da Din Kadınları (Rahibeler)”, *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, S.1, 2009. s. 174.

⁴⁶ Tosun – Yalvaç, *age*, s. 199.

⁴⁷ Arslan, *agm*, s. 87.

⁴⁸ Tosun – Yalvaç, *age*, s. 199-200.

⁴⁹ Klengel, *age*, s. 236.

Anlaşılabacağı üzere çocuğu olmayan evliler; köle, cariye veya şugıtu rahibesini kendilerine çocuk doğurması için sahiplenerek soylarının devam etmesini sağlamışlardır.⁵⁰

Kadın köleler ile ilgili 170. madde de bir erkeğin hem kendi eşinden hem de cariyesinden çocukları varsa ve aralarında ayırım yapmazsa, erkek öldükten tüm çocukları mirastan haklarını eşit olarak alabileceklerdir. Ancak kendi eşinden olan ilk erkek çocuğu miras içerisinde istediğini alma hakkına sahiptir. İlgili madde şu şekildedir:

“Eğer bir adamın eşi ona çocuklar doğurursa ve kadın kölesi (de) ona çocuklar doğurursa, baba sağlığında kölenin ona doğurduğu çocuklara “benim çocuklarım” deyip eşinin çocukları ile birlikte onları sayarsa, sonra baba kaderine gittiğinde (öldüğünde) baba evinin malı içinden, eşin ve kadın kölenin çocukları eşit olarak mal bölüşeceklerdir (fakat) eşin ilk oğlu, hisse içinden seçecek ve alacaktır.”

171. madde de ise bir önceki maddede aktarılan durumun tersi yer almaktadır. Yani bir erkeğin kendi eşinden ve cariyesinden olan çocukları varsa, cariyesinin çocuklarını eşinden olan çocuklarıyla eşit tutmadıysa, erkek öldüğü zaman cariyenin çocukları mirastan hak alamayacaklardır. Fakat bu durumda cariyeye ve çocukları artık köle olmayacak, serbest bırakılacaklardır. Evin hanımı ve çocukları onlar üzerinde kölelik iddia edemeyeceklerdir. Bu durum ilgili maddede şu şekilde açıklanmaktadır:

“Eğer baba sağlığında, ona çocuk doğuran kadın kölenin çocuklarına “benim evlâtlarım” demediye, sonra baba kaderine gittiğinde (öldüğünde) baba evinin malından, kadın kölenin çocukları, eşin çocukları ile birlikte mal bölüşmeyeceklerdir. Kölenin ve çocuklarının özgürlüğü verilecektir. Eşin çocukları, kadın kölenin çocuklarına (karşı) kölelik için iddiada bulunmayacaklardır.”⁵¹

Hammurabi Kanunları’nda cariyelik konusuna dair hükümlerin miktarı, toplum içerisinde kadın kölelerin cariye olarak alınmaları durumunun ne denli yaygın olduğunun kanıtı niteliğindedir. Kimi zaman ise bir erkeğin cariyesinin sayısı bir ile sınırlı kalmamaktaydı.⁵²

Kadın köleler ile ilgili diğer bir madde de hamile bir köleyi döven ve çocuğun düşmesine sebep olan kişinin ceza olarak yalnızca 2 şeqel gümüş ödemesi belirlenmiştir. 213. madde de geçen bu konu şu şekildedir:

“Eğer bir beyin kadın kölesini dövüp, içindekini attırtırsa (çocuğunun düşmesine sebep olursa) 2 şeqel gümüş ödeyecektir.”⁵³

Kölenin çocuğu da köle olarak kabul edildiğinden diğer insanların nezdinde değer görmemektedir. 214. madde de ise köle kadının ölmesi durumunda ödenmesi gereken miktar şu şekilde belirlenmiştir:

⁵⁰ Tuğba Sabuncuo, *Eski Mezopotamya ve Anadolu’da Çocuk (MÖ II. Binyılın Sonuna Kadar)*, Doktora tezi, Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Denizli 2019, s. 65.

⁵¹ Tosun – Yalvaç, *age*, s. 202.

⁵² İlknur Gürgen, “Hammurabi Kanunları’nda ve Tevrat’ta Kadınla İlgili Hükümlerin Değerlendirilmesi”, *Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C.16, S.4, Aralık 2018, s. 344.

⁵³ Tosun – Yalvaç, *age*, s. 206; Sumer ve Sami hukukuna göre bir bebeğin hayatı anne karnında iken çeşitli yaptırımlar ile garanti edilmiştir. Fakat Sami hukukunda para cezası ile kısas anlayışı esas alınmıştır. Buna göre ise özgür bir kadının çocuğunun düşmesine sebep olan kişinin ödemesi gereken ücret 10 – 20 şeqel gümüşdür. Buna karşın aynı durumdaki köle kadınlar için ise bu miktarın yarısı ödenmektedir. Ayrıca özgür bir kadının ve bebeğinin ölümünde kısasa kısas hükmü uygulanmıştır. Aynı şekilde yarı özgür ya da köle bir kadın için ise bu durum 30 – 20 şeqel gümüş miktarı belirlenmiştir. Bkz. Klengel, *age*, s. 228; Tuğba Sabuncuo, “Eski Mezopotamya’da Gebelik ve Doğum”, *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, C.7, S.3, Eylül 2020, s. 1829.

“Eğer o kadın köle ölürse 1/3 MANA gümüş ödeyecektir.”⁵⁴

278. madde de köleler ile ilgili farklı bir konudan bahsedilmektedir. Burada bir kişinin köle satın aldıktan sonra kölenin hastalanması durumunda, satın aldığı kişiye giderek ödemiş olduğu ücreti geri alabilme hakkının olduğu anlaşılmaktadır. İlgili madde şu şekildedir:

“Eğer bir adam, bir erkek köle veya bir kadın köle satın alırsa ve ay dolmadan sarası tutarsa, satanına geri dönecek, satın alan ödediği gümüşü (geri) alacaktır.”⁵⁵

Söz konusu maddeden de anlaşıldığı gibi mal olarak kabul edilen bir kölenin hastalıklı olması, bir satıcının sattığı malın kusurlu çıkması gibi görülmüştür. Bu bağlamda satıcının bir malı satmasının ardından mesuliyeti sona ermemiştir. Satın alan kişinin beklediği faydayı sağlayamaması durumunda satıcı malını geri almak ve ücretini de iade etmek zorunda kalmıştır.⁵⁶

279. madde de ise bir köleyi satan kişinin, daha sonradan köle hakkında herhangi bir iddianın ortaya çıkması durumunda köleyi satan kişi kölenin yeni sahibine bu iddianın cevabını vermekle yükümlüdür. Netice de bu ve bir önceki maddelerden de anlaşılacağı üzere, kimse köleyi sattıktan sonra dahi onun sorumluluğunu taşımaktadır. İlgili madde şöyledir:

“Eğer bir adam, bir erkek köle veya bir kadın köle satın alırsa ve bir iddia olursa, onu veren (satan) o iddiayı cevaplandıracaktır.”

280. maddede de kölelerin özgürlüklerine kavuşması durumu söz konusudur. Burada belirtilen konuya göre, farklı bir şehirde bulunan bir kölenin, başka birinin kölesi iken ikinci bir kişi tarafından satın alınması durumunda kendi yurduna döndükten sonra ilk sahibi kölesini tanıır ve bunu izah ederse, yeni sahibi o köleyi serbest bırakmalıdır. Bu durum ilgili madde de şu şekilde aktarılmaktadır:

“Eğer bir adam, yabancı bir memlekette (diğer) bir adamın erkek köle veya kadın kölesini satın alırsa, kendi memleketine (yaşadığı şehre) döndüğü zaman erkek kölenin veya kadın kölenin sahibi kendi erkek kölesini veya kadın kölesini tanırsa (açıklarsa) ve bu erkek veya kadın köle (döndüğü) memleketin evladı (yerlisi) iseler (satın alan) para ödemedi, onların özgürlükleri verilecektir.”

281. madde de ise benzer bir konu şu şekilde açıklanmaktadır:

“Eğer başka bir memleketin evlatları (vatandaşı) iseler, satın alan ödediği parayı tanrı önünde bildirecek. Erkek veya kadın kölenin sahibi tüccara verdiği gümüşü (geri) verecek, erkek veya kadın kölesini (kölelikten) çözecektir.”

2.4. Orta Asur Kanunları

Orta Asur Kanunları'nda köleler ile ilgili olan ilk madde Tablet A'nın 4. maddesinde yer almaktadır. Burada konu hırsızlık ve çalıntı mal kabul etmektir. İlgili madde şu şekildedir:

“Eğer bir erkek köle veya kadın köle, (hür) bir adamın karısının elinden herhangi (çalınmış) bir şey kabul ederse, erkek ve kadın kölenin kulaklarını ve burnunu keseceklerdir (keserler). (Böylece) çalınmış mal ödenmiş olur (ve) adam (bu arada) karısının kulaklarını keser. Fakat karısını serbest bırakırsa, kulaklarını kesmezse,

⁵⁴ Tosun – Yalvaç, *age*, s. 206; Bir diğer yandan köle erkek veya kadınlar için ödenen ücret, sahiplerine değerlerinin azalması ya da tamamen kaybedilmesi bağlamında verilmektedir. Bkz. Klengel, *age*, s. 228.

⁵⁵ Tosun – Yalvaç, *age*, s. 209, 211.

⁵⁶ Bozkurt, *age*, s. 75.

*kadın ve erkek kölenin(de) kulak ve burunlarını kesmezler, çalınmış mal ödenmemiş olur.*⁵⁷

Madde de açıklandığı üzere, hırsızlık yapmak kadar çalıntı bir malı kabul etmek de kesinlikle suçtur. Nitekim bir köle, bir kadından çalıntı bir malı kabul ederse bunun karşılığında kölenin kulakları ve burnu kesilmektedir. Hırsızlık yapan kadının kocası da karısının kulaklarını keser. Ancak karısını affeder ve onu özgür bırakırsa köleye de hiçbir zarar verilmez.

Asur toplumunda kadınların dışarı çıktıklarında örtünmesi konusu yer almaktadır. 40. madde de açıklanan bu durum ise şu şekilde belirtilmektedir:

*“İster evli kadınlar, ister dul kadınlar veya Assur’lu kadınlar olsun sokağa çıkarlarken başlarını açmamış olacaklardır. Adamın (bey) kızları ya bir şal, ya bir giysi veya bir gulinu (giysi) ile örtülü olmalıdırlar. Başları açık olmayacaktır (belki evin içinde?) örtünmeyecekler, yalnız olarak sokağa gittiklerinde örtüneceklerdir. Sahibi ile sokağa giden esirtu’lar (cariye?) örtülüdürler. Kocaya varan qadištu’lar, sokakta örtünmelidirler. Kocaya varmamış olanların sokakta başları açıktır, örtünmemelidir. Fahişe örtülü değildir, başı açıktır, örtülü bir fahişeyi gören olursa, onu tutuklayacak, şahitler çıkaracak, saray mahkemesine onu götürerek, ziynetlerini almayacaklar, onu yakalayan elbisesini alacaktır. Ona elli sopa vuracaklar, başına zift dökcekler. Eğer bir adam örtülü bir fahişeyi görür, onu serbest bırakır (yakalamaz) ve saray mahkemesine götürmezse o adama elli sopa atılacaktır. Onu ihbar eden elbisesini alacak, kulaklarını delecekler, iplik geçirecekler, arkasına bağlayacaklar. Bir ay süreyle kralın haberciliğini yapacaktır. Kadın esireler örtünmeyecekler, örtülü esireyi gören, yakalayacak ve onu saray mahkemesine götürecektir. Kulaklarını kesecekler. Onu yakalayan elbisesini alacaktır. Eğer bir adam, örtülü bir esire görür ve onu serbest bırakır (da) o, yakalanmaz ve saray mahkemesine götürülmezse, onu (adamı) suçlayıp, ispat ettikten sonra, ona elli sopa atacaklar, kulaklarını kesecekler, iplik geçirecekler, ensesine bağlayacaklar. Onu ihbar eden elbisesini alacak, o adam bir ay süreyle kralın haberciliğini yapacaktır.”*⁵⁸

Söz konusu maddede belirtildiği gibi evli kadınlar, dul kadınlar ve genç kızların başlarını örtmeleri gerekmektedir. Başlarını örtmeden sokağa çıkmaları yasaktı. Evli bir qadištu’da⁵⁹ örtünmeli, evli olmayanlar ise örtünmemelidir. Fahişenin ise örtünmesi kesinlikle yasaktır.

Orta Asur Kanunları’nda baş örtme konusunda diğer önemli bir nokta ise, “başörtüsü” anlamına gelen bir kelimenin bulunmuyor olmasıdır.⁶⁰ Nitekim baş örtme konusundaki ifadeler bu maddeler ile sınırlıdır. Bundan dolayı yorumlama esnasında ezber bilgilerden kaçınılmalı ve eldeki veriler doğrultusunda hareket edilmelidir.

⁵⁷ Tosun – Yalvaç, *age*, s. 246; Hammurabi Kanunları’nda olduğu gibi Orta Asur Kanunları’nda da kölelere herhangi bir ceza verilmesi gerektiğinde uzuvlarından biri sakatlanmaktaydı. Bunun aksine özgür insanların işledikleri suçlar karşılığında ise para cezası verilmekteydi. Bkz. Bozkurt, *agm*, s. 79.

⁵⁸ Tosun – Yalvaç, *age*, s. 252.

⁵⁹ “Qadiştum” kadınlarının sütannelik görevi yaptığı da bilinmektedir. NU.GİG/qadiştum’un; “özel statüde bir kadın”, “saf”, “kutsanmış”, “kadınlardan oluşan bir sınıf”; “bir tür rahibe” gibi anlamları bulunmaktadır. NU.GİG terimi için ise; “tapınak fahişesi”, “kült fahişesi”, “kutsal biri”, “yasaklanmış döl” anlamları bulunmaktadır. Bkz. Esmâ Öz, “Çiviyazılı Belgelere Göre Mezopotamya’da Sütannelik Hizmeti, Sütanne Olarak Qadiştum Kadınları ve Kutsal Kitaplarda Sütannelik Uygulaması”, *Turkish Studies*, C.10, S.13, Sonbahar 2015, s. 241.

⁶⁰ Sebahattin Bayram – Ömer Kahya, “Eski Mezopotamya’da Başörtüsü Kullanımı Üzerine”, *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, C.6, S.2, Temmuz 2019, s. 650.

41. madde de ise bir erkek, arkadaşlarının şahitliği karşısında bir kadın köleye onun karısı olduğunu söylediği takdirde o köle, erkeğin karısı olarak kabul edilir. Fakat bunun belirtilmediği durumda ise karısı değil cariyesi olarak varlığını sürdürmektedir. İlgili madde şu şekildedir:

“Eğer bir adam esirtu’sunu örtmek isterse, beş veya altı arkadaşını oturtup, onların önünde onu örtecek “o benim karımdır” diyecek, o, onun karısı olacaktır. Adamların önünde örtülmeyen ve kocası “bu karımdır” denmeyen esirtu, eş değildir, esirtu’dur. Eğer adam ölürse, örtülü karısının evlâtları yoksa esirtu’ların evlâtları, (öz) evlâtları ve hisselerini alacaklardır.”⁶¹

Burada dikkat edilmesi gereken bir diğer husus ise çocukların miras hakkıdır. Orta Asur Kanunları’nda bir erkeğin ilk eşinden çocuğu yoksa cariyesinden olan çocukları mirastan faydalanabilmekteydiler.⁶²

44. maddede Asur toplumunda genel olarak tüm köleleri ilgilendiren bir durum söz konusudur. İlgili madde şöyledir:

“İster bir Assur’lu erkek, ister bir Assur’lu kadın (belli) fiyatı kadar bir adamın evinde rehin olarak oturursa veya bütün fiyatı (karşılığı) alınmışsa, onu dövecek, saçını yolacak, kulaklarını parçalayıp, delecektir (bu hakların hepsine sahiptir).”⁶³

Söz konusu dönemde halkın büyük bir kısmı yoksul olduğu için tüccarlara borçlanmış, borçlarını ödeyemeyenlerde köle durumuna düşmüşlerdir. Kanunlar, köle olarak doğanlara göre sonradan borcu sebebiyle köle olanların durumlarının daha iyi olduğunu göstermektedir. Nitekim borç köleliğinde kişi, şahitlik yapabilir ve adına mühür kazdırabilirdi. Bunlar toplum içerisinde önem taşıyan ve kişiye saygınlık kazandıran durumlardı.⁶⁴

48. madde ise aynı şekilde borç köleliğinin farklı bir yönünden bahsetmektedir. Söz konusu madde şu şekildedir:

“Bir adam, borç karşılığı evinde oturan borçlusunun kızını (evlendirmek isterse) babasına soracak ve kocaya verecektir. Babası razı değilse vermeyecektir. Babası ölürse, kardeşlerinden birine soracak, (o kardeş de diğer) kardeşlerine söyleyecektir. Eğer bir kardeş “bir aya kadar kardeşimi borcundan çözeceğim” derse ve bir ay içinde çözmezse, paranın sahibi isterse onu serbest bırakır, onu kocaya verir ve isterse tabletine göre onu gümüş karşılığı verir”⁶⁵

Yukarıdaki ifadeye göre borç köleliği gibi geçici bir kölelik durumunda dahi köle sahipleri, köleler üzerinde her türlü yaptırım uygulamakta serbesttirler.

Tablet C + G’nin 2. maddesinde yine borç köleliği durumu ile ilgili bir ifadeye yer verilmiştir. İlgili madde ise şu şekildedir:

“Eğer bir adam ister bir adamın oğlu, ister bir adamın kızı olsun para karşılığı veya rehin olarak onu evinde oturtuyorsa, onu ikinci bir adama para karşılığında verirse (satarsa) veya evinde oturan herhangi ikinci bir adama verirse ve bu ispat edilirse, parasından eli kalkacak (alacak hakkı kalmayacak), onun karşılığını,

⁶¹ Tosun – Yalvaç, *age*, s. 253.

⁶² Eski Asur Dönemi’nde yapılan evlilik sözleşmelerinde yer alan bilgiye göre, kadının üç yıl içerisinde çocuk doğuramaması durumunda aile soyunun devam etmesi için erkek, bir kadın köle ile evlenebilirdi. Yasal olarak tekeşliliğe dayanan evliliklerde erkeğin birden fazla eşi olabilmekteydi. Fakat hukuki açıdan her zaman ilk eş üstün olmuştur. Bkz. Tuğba Sabuncuo – Yusuf Kılıç, “Eski Mezopotamya Çivi Yazılı Kaynaklarında Kısırlık ve Çocuk Düşür/üme”, *Akademik Tarih ve Düşünme Dergisi*, C.7, S.1, İlkbahar 2020, s. 6.

⁶³ Tosun – Yalvaç, *age*, s. 253.

⁶⁴ Bozkurt, *agm*, s. 79; Dinçer, *agm*, s. 31

⁶⁵ Tosun – Yalvaç, *age*, s. 254.

*kıymetine göre mülk sahibine verecektir sopa yiyecek, 20 gün süreyle kralın hizmetini yapacaktır.*⁶⁶

Buna göre borçlu olan bir kimsenin oğlunu veya kızını köle olarak vermesi durumunda kölenin sahibi onu satarsa ve bu ispat edilirse, bu durumda alacaklı olan kimse yani kölenin ilk sahibinin herhangi bir alacak hakkı söz konusu değildir. Bunun yanı sıra kölenin değerini mülk sahibine ödemek mecburiyetindedir.

Bir sonraki madde de yine bu konuyla ilgilidir. 3. madde:

*“Eğer bir adam, para karşılığı veya rehin olarak evinde oturttuğu ister bir adamın oğlunu veya ister bir adamın kızını, başka bir memlekete para karşılığı verirse (satarsa) ve suçlanıp, ispat edilirse, parasından eli kalkacak (alacak hakkı kalmayacak), onun karşılığını kıymetine göre mal sahibine verecektir sopa atacaklar, 40 gün süreyle kralın hizmetini yapacak, vermiş olduğu adam, ikinci memlekette ölürse, can ödeyecektir. Tam fiyatı (parası) alınmış (ödenmiş) Assur’lu bir adam veya kadın, başka memlekete verilebilir.”*⁶⁷

Burada yine aynı şekilde bir adamın, borcundan dolayı rehin aldığı bir kimseyi de başka bir memlekete satma hakkı da yoktur. Eğer satarsa ve bu ispat edilirse hiçbir alacak hakkı kalmamaktadır. Karşılığını da kölenin sahibine ödemek zorundadır. Eğer sattığı bu köle orada ölürse, bunun karşılığını da can ile ödemek durumundadır.

2.5. Ammi – Şaduqa Fermanı

Ammi – Şaduqa Fermanı, Hammurabi’den ortalama yüz yıl sonra yaşamış ve Hammurabi soyunun son bir önceki kralı olan Ammi – Şaduqa’ya aittir. Ayrıca bugüne kadar elimize tam olarak ulaşabilen tek fermanıdır.⁶⁸

Ammi – Şaduqa Fermanı’nda kadın köleler konusunun geçtiği ilgili kanun maddesinde borç sebebiyle kölelik durumuna düşen insanların doğuştan köle olarak doğan insanlar gibi ömür boyu köle olarak kalmadıkları, borçlarını ödedikten sonra özgürlüklerine kavuşabildikleri belirtilmektedir. Bu konu 19. madde de daha net bir şekilde açıklanmaktadır:

*“Eğer Numhia’lı, Emut-balum’lu, İda-maraz’lı, Uruk’lu, İsin’li, Kisura’lı veya Malgum’lu hür bir adamın evinde doğan bir erkek veya kadın köle, gümüş için verilmişse (satılmışsa) veya hizmete verilmişseveya hizmetkârlığa bırakılmışsa özgürlüğü verilmeyecektir.”*⁶⁹

Sonuç

Kanunlar, toplumsallaşmanın görüldüğü tarihten itibaren ihtiyaç duyulan kurallar çerçevesinde toplulukların yaşamasını sağlayan, her topluluğun kendine ait geliştirdiği yazılı, kültürel ve sosyolojik bir düzen olarak nitelendirilebilir. Bu doğrultuda ilk medeniyetlerin ortaya çıkması ve zaman içerisinde toplumsal düzenin oluşmaya başlaması ile yönetim erkinin siyasal temeller üzerine yapılandığı görülmektedir. Söz konusu bu yapılanma kapsamında ilgili kanunlarda yer alan kadın köleler hususundaki maddeler bizlere eski çağ dünyasındaki kadının konumuna dair fikir vermesinin yanı sıra kölelik durumunun da ne derece zor ve sıkıntılı bir süreç

⁶⁶ Tosun – Yalvaç, *age*, s. 258 – 259; Konu ile ilgili olan bir metinde Lulu adındaki Asurlu bir tüccarın Ennum-Aşşur’a ait olan bir köleyi rehin tutması durumu yer almaktadır. Metinde: “Ennum-Aşşur Lulu’ya şöyle dedi, gel, hâkimin kararına göre Tanrı Aşşur’un kılıcı önünde bana yemin et. Lulu şöyle cevap verdi: sana yemin etmeyeceğim, senin erkek kölen 1 aya kadar sana dönecek.” şeklinde ifadeler yer almaktadır. Başka bir belgede ise Tanrı Aşşur’un kılıcı karşısında yemin edilerek borcun ödenmiş olduğu görülmektedir. Bkz. Hasan Ali Şahin, “Kültepe Metinlerine Göre Eski Anadolu ve Asur’da Yemin’in Anlamı”, *History Studies*, C.4/Prof. Dr. Enver Konukçu Armağanı, 2012, s. 418.

⁶⁷ Tosun – Yalvaç, *age*, s. 259.

⁶⁸ Dinçer, *agm*, s. 32.

⁶⁹ Tosun – Yalvaç, *age*, s. 270.

olduğunu ortaya koymaktadır. Bu bağlamda kölelere biçilen rol hemen hemen her dönemde ve koşulda aynı olmuştur. Yalnızca kimi toplumlar arasındaki kültürel farklar bu rolde değişiklik meydana getirmiştir. Bir nevi ‘canlı eşya’ olarak görülen köleler, hayatları boyunca sahiplerinin emir kulu olarak yaşamak zorunda kalmışlardır. Kanun maddelerini incelediğimizde söz konusu bu kültürel farkı, Sami hukukunun Sumer hukukuna göre daha katı bir anlayış temelinde inşa edilmiş olması durumuyla görmekteyiz. Burada özellikle ön plana çıkan Hammurabi Kanunları, kısasa kısas anlayışına dayanarak kadın kölelerin toplum içerisindeki konumunu tespit etmemiz açısından önem taşımaktadır.

Eski çağ Mezopotamyası’nda kadın kölelerin durumları hakkındaki bilgilerin Sami kökenli toplumlar tarafından oluşturulmuş olan hukuk metinlerinde daha yoğun bir şekilde yer aldığı görülmektedir. Kanaatimizce bunun sebebi söz konusu toplumların hiyerarşik olarak ayrımının daha keskin bir şekilde yapılmış olmasıdır. Bir diğer yandan zaman içerisinde gelişen ve değişen toplum düzenindeki her türlü konunun ve durumun daha detay barındıran biçimde ele almak istenmiş olmasından kaynaklandığı da düşünülebilir. Genel olarak ‘kadın köleler’ denilince akla gelen ilk husus ‘cariye’ olma durumudur. Özellikle Hammurabi Kanunları’nda da görüldüğü üzere bu konuyla ilgili maddelerin sayıca fazla olması, cariyelik durumunun ne kadar yaygın olduğunu göstermesi açısından önemlidir. Bu da doğrudan doğruya aile kurumu ile ilişkilidir. Ailenin temelini oluşturan kadın, köle konumunda olmasa bile özellikle Sami kökenli toplumlarda oldukça geri planda yer almakta idi. Kadının yeterince yorucu ve yıpratıcı bir hayatı olmasının yanı sıra bir de köle konumunda olup bu şekilde bir hayat sürmesi tahmin edileceği üzere daha da sıkıntılı bir hâl almaktaydı. Üstelik kanun maddelerinin siyasi yönünün ağır bastığını düşünecek olursak, kadın kölelerin gündelik hayatta yaşamış olduğu zorlukların tamamının ilgili maddelere yansımadığını söylemek yanlış olmayacaktır.

Sonuç itibarıyla farklı dönemlerde ortaya konmuş olan kanun metinlerinden; toplumun dinamiklerini, yaşayış biçimlerini ve bu kanunların insanlar üzerinde ne derece etkili olduğunu görmekteyiz. Böylelikle toplumların yapısını anlayarak kadın kölelerin durumları ile ilgili fikir yürütebilmekteyiz. Tüm bunların yanı sıra söz konusu dönemdeki Sami kökenli toplumların günümüz Araplarının ataları olduğunu göz önünde bulundurduğumuzda konuyla ilgili düşünce ve yaklaşımımız daha da netlik kazanmaktadır.

Kaynakça

A. Araştırma ve İncelemeler

- AKKUŞ, Suzan, *Eski Ön Asya Toplumlarında Kölelik Müessesesi*, Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Denizli 2007.
- ARSLAN, Sema, “Çivi Yazısı Hukuku ve Toplumsal Hayatta Nadîtu(m) Kadınları”, *Uluslararası Beşeri Bilimler ve Eğitim Dergisi*, C.4, S.8, Ekim 2018, s. 80 – 99.
- BAYRAM, Sebahattin – KAHYA, Ömer, “Eski Mezopotamya’da Başörtüsü Kullanımı Üzerine”, *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, C.6, S.2, Temmuz 2019, s. 638 – 662.
- BİLGİÇ, Emin, “Eski Mezopotamya Kavimlerinde Kanun Anlayışı ve An’anesi”, *Ankara Üniversitesi DTCF Dergisi*, C.21, S.3-4, Ocak 1963, s. 103 – 119.
- BLACK, Jeremy, GEORGE, Andrew, POSTGATE, Nicholas, Ed., *A Concise Dictionary of Akkadian (CDA)*, Otto Harrassowitz, Wiesbaden 2000.
- BOZKURT, Gülnihal, “Eski Hukuk Sistemlerinde Kölelik”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C.38, S.1, Mayıs 1981, s. 65 – 103.
- BRINKMAN, John A., CIVIL, Miguel, GELB, Ignace J., OPPENHEIM, A. Leo, REINER, Erica, *The Assyrian Dictionary of the Oriental Institute of the University of Chicago (CAD)*, V.11, The Oriental Institute, Chicago 1980.
- BRINKMAN, John A., CIVIL, Miguel, GELB, Ignace J., OPPENHEIM, A. Leo, REINER, Erica, *The Assyrian Dictionary of the Oriental Institute of the University of Chicago (CAD)*, V.17, The Oriental Institute, Chicago 1992.
- BÜLBÜL, Pınar, “Eski Mezopotamya ve Eski Anadolu Toplumlarında Toplumsal Cinsiyet İdeolojilerinin İnşası”, *Turkish Studies*, C.17, S.4, Ağustos 2022, s. 723-738.
- CIVIL, Miguel, GELB, Ignace J., LANDSBERGER, Benno, OPPENHEIM, A. Leo, REINER, Erica, Ed., *The Assyrian Dictionary of the Oriental Institute of the University of Chicago (CAD)*, V.1, The Oriental Institute, Chicago 1968.
- ÇİĞ, Muazzez İlmiye, “Sumerlilerden Yahudilik, Hıristiyanlık ve Müslümanlığa Ulaşan Etkiler ve Din Kitaplarına Giren Konular”, *Belleten*, C.58, S.223, Aralık 1994, s. 685 – 724.
- DİNÇER, Mehtap, “Çivi Yazılı Kanun Metinlerinde “Borç Köleliği” Olgusu”, *Amasya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C.1, S.1, Haziran 2017, s. 21 – 40.
- DUYMUŞ, Hanım Hande, “Çivi Yazılı Kanun Metinlerinde Kadınlara Ait Suç ve Cezalar”, *Uluslararası – Disiplinlerarası Kadın Çalışmaları Kongresi*, C.3, Mart 2009.
- GÖKÇEK, L. Gürkan – AKYÜZ, Faruk, “Sumer Kanunları”, *Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Dergisi*, C.9, S.1, Temmuz 2013, s. 1-9.
- GÖKÇEK, L. Gürkan, *Asurlular*, Bilgin Kültür Sanat Yayınları, Ankara 2015.
- GÜRGEN, İlknur, “Hammurabi Kanunları’nda ve Tevrat’ta Kadınlara İlgili Hükümlerin Değerlendirilmesi”, *Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C.16, S.4, Aralık 2018, s. 333-348.
- İŞİK, Adem, “İlk Şehirler ve Yazılı Medeniyete Geçiş”, *Mavi Atlas*, C.6, S.2, Ekim 2018, s. 46-74.
- KILIÇ, Yusuf – DUYMUŞ, Hanım Hande, “Eski Mezopotamya’da Din Kadınları (Rahibeler)”, *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, S.1, 2009, s. 159-178.

- KILIÇ, Yusuf – AKKUŞ MUTLU, Suzan, “Çivi Yazılı Hukukta Kölelere Verilen Cezalar”, *Turkish Studies*, C.8, S.7, Yaz 2013, s. 283-292.
- KILIÇ, Yusuf – ERDEM, Fatih, “Eski Mezopotamya Hukûku’nda Meslekî Suçlara Verilen Cezalar”, *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, C.2, S.7, Aralık 2015, s. 1-30.
- KINAL, Füzuran, *Eski Mezopotamya Tarihi*, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları, Ankara 1983.
- KLENGEL, Horst, *Kral Hammurabi ve Babil Günlüğü*, Çev. Nesrin Oral, Totem Yayınları, İstanbul 2019.
- KÖROĞLU, Kemalettin, *Eski Mezopotamya Tarihi*, İletişim Yayınları, İstanbul 2016.
- LEEMANS, Wilhelmus François, “Old Babylonian Letters and Economic History a Review Article with a Digression on Foreign Trade”, *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, C.11, S.2, June 1968, s. 171-226.
- MEMİŞ, Ekrem, “Eski Yakın Doğu’da Adalet Anlayışı ve Kanun Koyucular”, *OANNES – Uluslararası Eskiçağ Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C.3, S.1, Mart 2021, s. 1-37.
- ÖZ, Esmâ, “Çiviyazılı Belgelere Göre Mezopotamya’da Sütannelik Hizmeti, Sütanne Olarak Qadiştum Kadınları ve Kutsal Kitaplarda Sütannelik Uygulaması”, *Turkish Studies*, C.10, S.13, Sonbahar 2015, s. 235-248.
- PEKŞEN, Okay, *Eski Mezopotamya’da Din-Siyaset İlişkisi (Sumer-Akad-Babil)*, Doktora Tezi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Kahramanmaraş 2017.
- REID, John Nicholas, “The Children of Slaves in Early Mesopotamian Laws and Edicts”, *Revue d'Assyriologie et d'archéologie Oryantale*, C.111, 2017, s. 9 – 23.
- ROAF, Micheal, *Atlaslı Büyük Uygarlıklar Ansiklopedisi Mezopotamya ve Eski Yakındoğu*, Çev: Zülal Kılıç, İletişim Yayınları, C.9, İstanbul 1996.
- SABUNCUO, Tuğba, *Eski Mezopotamya ve Anadolu’da Çocuk (MÖ II. Binyılın Sonuna Kadar)*, Doktora tezi, Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Denizli 2019.
- SABUNCUO, Tuğba – KILIÇ, Yusuf, “Eski Mezopotamya Çivi Yazılı Kaynaklarında Kısırlık ve Çocuk Düşür/t/me”, *Akademik Tarih ve Düşünme Dergisi*, C.7, S.1, İlkbahar 2020, s. 1-25.
- SABUNCUO, T., 2020. “Eski Mezopotamya’da Gebelik ve Doğum”, *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, 7/3, s. 1820-1841.
- SÜNBUİL, Nazan, “Eski Mezopotamya Hukukunda Aile ve Evlilik”, *OANNES – Uluslararası Eskiçağ Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C.2, S.1, Mart 2020, s. 99 – 113.
- ŞAHİN, Hasan Ali, “Kültepe Metinlerine Göre Eski Anadolu ve Asur’da Yemin’in Anlamı”, *History Studies*, C.4/Prof. Dr. Enver Konukçu Armağanı, 2012, s. 413 – 422.
- ŞENEL, Alâeddin, *Siyasal Düşünceler Tarihi*, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara 2020.
- TOSUN, Mebrure – YALVAÇ, Kadriye, *Sumer, Babil, Assur Kanunları ve Ammi-Şaduqa Fermanı*, TTK Basımevi, Ankara 1975.
- YILDIRIM, Nurgül, “Eski Babil Krallığı ve Hammurabi”, *Eski Mezopotamya’nın Siyasi Tarihi*, Ed.: L. Gürkan Gökçek – Ercüment Yıldırım – Okay Pekşen, Değişim Yayınları, İstanbul, 2020, s. 135-147.

Summary

One of the most important elements reflecting the culture and structural characteristics of a society has been law. As a matter of fact, law is an administrative structure that is shaped on the basis of the cultural accumulation of the society from the past to the present and ensures that the administration is carried out on these foundations. In this context, when the Old Mesopotamian society structure is examined, it is seen that there are two different social structures as Sumerian and Semitic origin. It is clearly seen in the articles of law that the two communities that lived on the same geography are quite different from each other.

Ancient Mesopotamian laws were generally about female slaves; It gives information on subjects such as being bought, escaping, being a concubine and covering their heads. In addition to this, it is also important how he is a slave. At this point, two different issues arise. Firstly, those who were born as slaves, and secondly, those who became slaves later. The slavery status of those born into slavery continues until they die. Secondly, those who become slaves later are those who have fallen into slavery because of their debts. This is also temporary slavery. He was able to regain his freedom after paying his debt.

In the articles of the law, it was mainly focused on the subject of female slaves being concubines. When the relevant articles are examined, it has been reported that female slaves who are concubines are not equal to the lady of the house and should be careful about respecting them. In addition, children born to concubines and those born to the wife of the house do not have equal status. However, it is reported that if the wife of the house dies and the concubine is taken as a wife, the children of the concubine can grow up at home. But there are no cases of varicose veins.

As a result, female slaves lived under various difficulties due to their position in society. When these difficulties are considered from their point of view, it is seen that they are a way of life. These are the parts of the subject that are reflected in the articles of the law, and it is thought that there are various difficulties and troubles that continue only in a social cycle.

